

Szabadpolcos kölcsönzés bibliobusszal francia falvakban

LEDUC-GRIMALDI, Marie-Ange

Rövidítve közöljük a cikket (Esquisse d'un bilan d'une expérience en matière de lecture publique, = Bull. des Bibl. de France, 1970. 2. no. 51-73. p.). A tömörítés MOLNÁR Ágnes munkája. - Bas-Rhin (Alsó-Rajna) megye, amelyről szó van, Franciaország észak-keleti (elszászi) részén fekszik, székhelye Strasbourg. Területe (4786 km²) kisebb Veszprém megyénél, lakossága viszont (csaknem 700 000) annak kétszerese.

A francia lakosság olvasására vonatkozó riasztó számadatok 1966-ban egy, a közművelődési könyvtárüggyel foglalkozó munkacsoportlétrehívására vezettek. A munkacsoport részletes javaslatokat dolgozott ki a helyzet javítására. [Lásd: Könyvtári Figyelő, 1969. 1. sz. 29-41. old.]

Bas-Rhin megye Központi Kölcsönző Könyvtára már 1966-ban megkezdte néhány helységben a jelentésben javasolt egyik "gyógyszernek" a gyakorlatban való kipróbálását: a szabadpolcos bibliobuszról való kölcsönzést. 1968 óta a Könyvtári Igazgatóság megbízásából mint kísérleti mintakönyvtár végzés fokozatosan egyre több helységre kiterjeszti a szabadpolcos kölcsönzést. A kísérlet első néhány évének mérlegét mutatjuk be az alábbiakban.

A megye - amelyben mindössze három 20 000 lakosnál nagyobb helység van - már 1946-ban központi kölcsönző könyvtárat kapott. 1968-ig a 15, azóta a 20 ezernél kisebb lélekszámú, állandó könyvtár nélküli helységek olvasni vágyó lakosait látta el bibliobuszon széthordott letétjeivel. Állománya rendkívül változatos összetételű, nagysága 1965-ben már meghaladta a 100 000 kötetet.

Eleinte a könyvtárban előre összeállított 50 kötetes ládákból hordta szét a bibliobusz - 1965 óta két bibliobusz - a könyveket. 1965 óta áttértek a polcos bibliobusz rendszerére; a polcra a helyi letéti felelős - rendszerint a tanító - válogat, az olvasók kívánságait figyelembe véve. A rendszer sikere lényegében a letéti felelőstől függ. Kényes és hálátlan feladata ellátásához gyakran hiányzik a kellő felkészültség és idő.

A könyvtár 20 éves fennállásakor már szép számszerű eredményekkel dicsekedhetett: két járművének összesen évi 87 körutjával mintegy 500 000 lakos

(potenciális olvasó) könyvtári ellátását tudta biztosítani a 15 000 lakosnál kisebb 530 községben. A 700 letéti hely közül 622 az iskolában van, 38 a községházán, 20 a művelődési házban, 2 üzemben, 7 egyebütt. Ami viszont az olvasók társadalmi, foglalkozás szerinti rétegződését illeti, kevésbé kielégítőek az eredmények. A letéti rendszer nem alkalmas bizonyos rétegek elérésére s a nem-olvasók igényeinek felkeltésére. Akiket elér: iskolások, tanítók, tisztviselők, nyugdíjasok, néhány munkás - s néhány fiatal az ifjúsági és művelődési otthonokban. Ezért határozta el a könyvtár, hogy a letéti kölcsönzést is folytatva egyes helységeken bevezeti a közvetlen kölcsönzést: az olvasó maga válogat a bibliobusz szabadpolcairól.

I. AZ IGÉNYKELTÉS

A szabadpolcos kölcsönzést egy-egy helységben vagy a Központi Kölcsönző Könyvtár kezdeményezésére, vagy a polgármester hivatalos felkérésére vezetik be, figyelembe véve a lakosok számát, életmódját, a helyi hatóságok együttműködési készségét, a helység megközelíthetőségét, időjárási viszonyait. A könyvtáros, a polgármester és a tanító együttesen állapítják meg a szabadpolcos kölcsönzésnek a helységben legkedvezőbb feltételeit: a bibliobusz érkezésének napját (szombat vagy más hétköznap, piaci nap vagy nem), állomáshelyeit (piactér, üzletutcák, üzemek, lakótelepek stb.) és menetrendjét, a helyi adottságok alapján (ingázó munkások, iskolai órarend stb.). A megye lakossága erősen mobil, a kölcsönzési időt igen tágra kellett szabni (8-20³⁰). A kölcsönzésben részt vehetnek a helység felnőtt és fiatalok (14-18) éves lakóin kívül az ott dolgozó és este eltávozó munkások is. A kölcsönzés ingyenes, mindössze évi egy frankot fizetnek beiratkozás-kor a felnőttek, felet a 14-18 éves fiatalok, a Könyvtár Barátainak Egyesületébe való belépésük szimbólumaképpen. Nem korlátozzák sem a kölcsönzés időtartamát, sem a válogatást, sem a kikölcsönzött könyvek számát. (Csak az iskolából csoportosan érkező fiatalok nem vihetnek el 2-2 könyvnél többet, detektívregényt pedig egyet sem.) Az elveszett könyvek száma az eddigi tapasztalatok szerint elenyészően csekély, az olvasók vigyáznak a könyvekre, különösen a művészeti könyvekre.

A szabadpolcos bibliobusz "felavatása" a helységben történő első állomásozása alkalmával megy végbe, ünnepélyes keretek közt. Az előzetes hirverést a helyi hatóságok és a tanítók végzik, a könyvtár által rendelkezésükre bocsátott anyag segítségével.

A Központi Kölcsönző Könyvtár állománya 1969-ben 139 456 kötet volt. Ebből kb 50 000 a 14. éven aluli gyerekeké. A felnőtteknek és a 14-18 éves fiataloknak szóló 86 000 kötetes állományból 53 000 a szépirodalmi, 33 000 az is-

meretterjesztő mű. Az állomány kizárólag francia nyelvű könyvekből áll. A bibliobusz 58 folyóméter polcán kb. 3000 kötet fér el. Szakcsoportok szerint így fest az állomány megoszlása:

a Központi Kölcsonzó Könyvtárban		a bibliobuszban
általános művek	378	
filozófia	594	40
vallás	623	40
szociológia, pedagógia	2591	40
filológia, nyelvészet	86	
természettudományok	1940	80
technika	3874	technika 80
		háztartás 40
művészet, sport	4213	művészet 30
		sport 40
irodalom- és színháztör- ténét	3996	40
életrajzok	4503	80
történelem általában	2401	100
háborúk	5100	200
földrajz	3050	80
szépirodalom	52829	francia szépir. 500
		fordítás 500
		krimi 150
		tört. regény 80
prézens anyag	880	

A bibliobusz szállitmányát a központi könyvtárban állítják össze. Könyvtárosa minden köruton feljegyzzi, hogy mit kérnek az olvasók a következő alkalomra. A bibliobuszon is több példányban vannak meg bizonyos művek. 1968-ban a négy új bibliobusz számára vásárolt regényeket 8, az ismeretterjesztő műveket 4 példányban szereztek be.

A Könyvtári Igazgatóságtól 1968-ban és 1969-ben kapott 4 új bibliobuszt kizárólag a szabadpolcos kölcsönzés céljaira állították munkába. A két régi jármű végzi a letétek széthordását, egyik a felnőtteknek, másik az iskolásoknak. Egy-egy körut személyzete 1 segédkönyvtárosból (nagyobb forgalmu állomások bejárásakor 2 segédkönyvtárosból) és a gépkocsivezetőből áll. A szabadpolcos bibliobusz évente 10 alkalommal (havonta egyszer) keres fel minden helységet. A két nyári hónap, amikor a mezőgazdasági dolgozók nem érnek rá olvasni, lehetőséget nyújt az állományrevizióra.

1. HOL VANNAK A POTENCIÁLIS OLVASÓK?

A szabadpolcos kölcsönzést először (1966-ban) négy helységben vezették be (Hohengoeft, Rangen, Zeinheim, Mutzig). A Könyvtári Igazgatóság az itt szerzett kedvező tapasztalatok eredményeképpen jelölte ki Bas-Rhin megye Központi Kölcsönző Könyvtárát a szabadpolcos kölcsönzési kísérlet központjává. Az említett négy helységben előzőleg már volt letéti kölcsönzés.

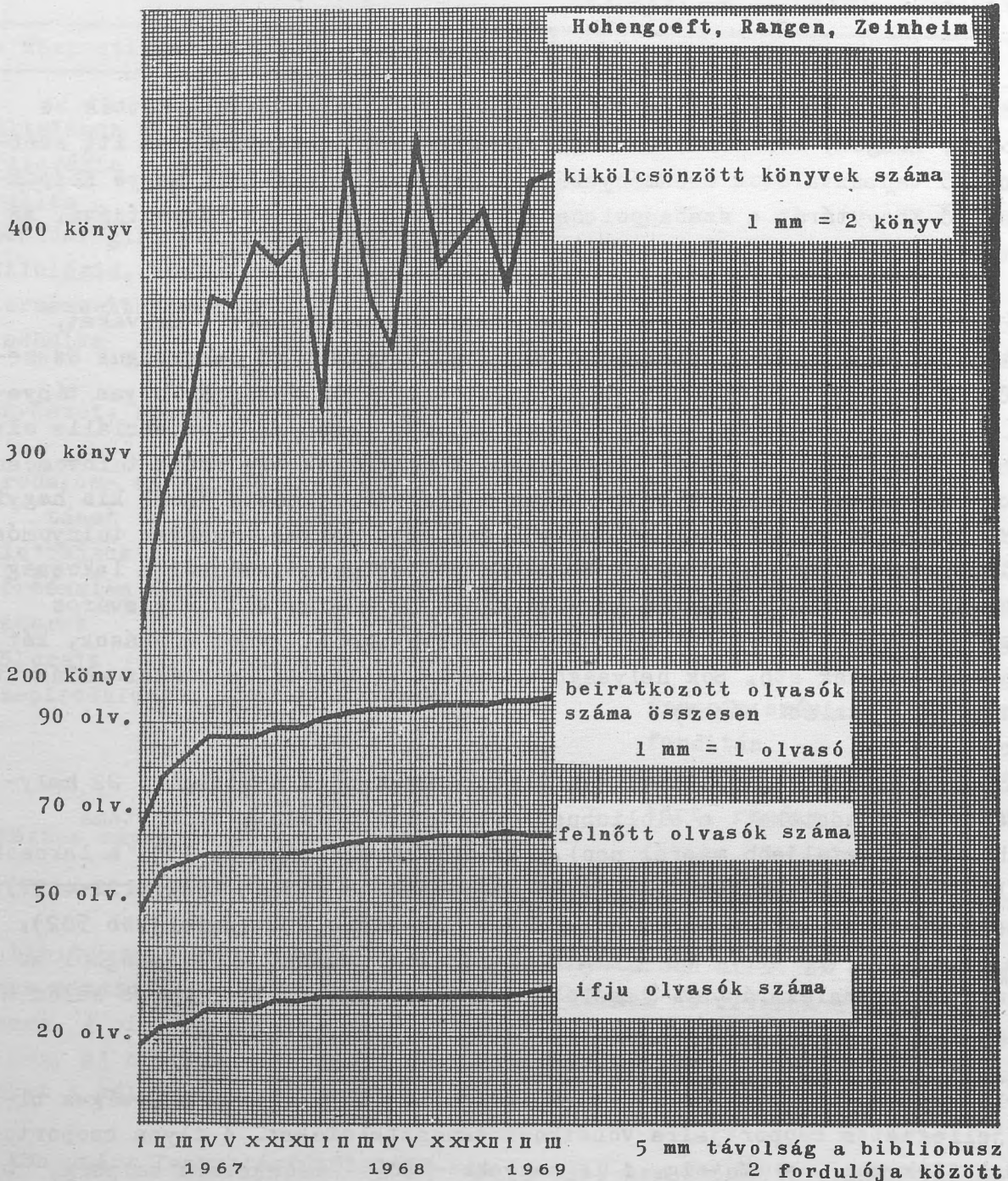
A szabadpolcos kölcsönzésbe eddig 22 helységet kapcsoltak be - falvakat, községeket, kisvárosokat. A beszámoló rövid áttekintést ad lakosságuk összetételéről, életformájáról, a település sajátosságairól és egyéb olyan tényezőkről (üzemek, kaszárnyák, szociális otthonok), amelyek a potenciális olvasók meghatározása szempontjából lényegesek. A helységek egy része túlnyomóan mezőgazdasági jellegű, ezek között lassan elöregedő, elnéptelenedő kis hegyi falvak is akadnak. Vannak csak hálópályán szolgáltató falvak, amelyek túlnyomóan munkás lakossága bejár a városba (Strasbourg) dolgozni. Máshol a lakosság a helyi vagy környékbeli kis- és nagyüzemekben dolgozik. Mutzig kisváros lakossága rendkívül összetett: kereskedők, kisiparosok, gyári munkások, két kaszárnyában katonák stb. Sok helységben vannak új lakótelepek (parcellázott területeken kis családi házak).

[A cikk függelékében statisztikai táblázatban megkapjuk a vizsgált 22 helységről ezeket az adatokat: a bibliobusz ott tartózkodásának időtartama (legalább fél, legfeljebb másfél nap), az állomások száma (1-15); a lakosok száma (1968: a legkisebbikben 145, a legnagyobbikban 4589; 1962: 122-4127); az olvasók száma az utolsó körut alkalmával (legalább 23, legfeljebb 582), ebből a felnőttek (15-468) és a fiatalok (3-114) száma; a lakosságból az összes olvasó százalékaránya (legalább 1,73, legfeljebb 15,31) és külön a felnőttek (1,16-10,36), illetve a fiatalok (0,20-8,32) aránya.]

A kísérlet eredményeinek elemzése során külön is vizsgálták a helységek bizonyos jellegzetes csoportjaira vonatkozó tapasztalatokat. 4 ilyen csoportot különböztettek meg: a) Mutzig, a legnagyobb (4589) lélekszámú helység, b) Hohengoeft, Rangen és Zeinheim (három mezőgazdasági jellegű helység, lakosaik száma 334, 148, 145), amelyekben szintén már 1966-ban bevezették a szabadpolcos kölcsönzést, c) a Villé-völgyi 4 elszigetelt falu, amelynek elöregedő lakossága mező- és erdőgazdaságból él, d) az erősen fejlődő, jelentős iparral rendelkező Rosheim. [Ábráink a b csoportra vonatkoznak.]

1. ÁBRA

AZ OLVASOTT KÖNYVEK ÉS AZ OLVASÓK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA
A BIBLIOBUSZ FORDULÓINÁL

2. AKARNAK-E OLVASNI AZ EMBEREK?

Önmagáért beszél az a tény, hogy a bibliobusz első megjelenésekor tömegesen jelentkeztek az új olvasók olyan községekben, amelyek már ismerték a letéti rendszert. Hohengoeftben például a letéti anyagnak a tanítókon kívül csak egy felnőtt olvasója volt; a szabadpolcos kölcsönzés bevezetésekor 48 felnőtt és 18 fiatal iratkozott be. A kevésbé látványos eredményeket felmutató helységek adatai is arról vallanak, hogy a kölcsönzési forma igen mély, lappangó igényeket tudatosít és elégít ki.

Amint az 1. ábra mutatja, az első nagy beiratkozási hullám után a forgalom emelkedése meglassul. Hohengoeftben és a vele egy csoportba sorolt, mezőgazdasági jellegű községekben a lakosság 15,3 %-a iratkozott be az első hónapokban. Nem lehetetlen, hogy ez a telítettséget jelenti a szabadpolcos kölcsönzés által elérhető olvasók körében, s a propaganda, olvasómozgalom új módszereivel lehet csak tovább növelni az olvasók számát. De azt is tekintetbe kell vennünk, hogy egy-egy kölcsönző sokszor családtagjai és barátai számára is kölcsönöz, s ily módon a lakosság kb. 50 %-a használja a könyvtárat, vagyis szinte a teljes felnőtt és fiatalokú lakosság. - 9 helységben ezzel szemben még 5 % alatt marad az olvasók arányszáma.

A 2. ábra az egy olvasó által havonként kikölcsönzött könyvek átlagos számát és műfajonkénti megoszlását szemlélteti az év bizonyos hónapjaiban, Hohengoeftben s a másik két helységben. E három helységben, 3 év adatainak összesítése szerint, az átlagos kölcsönzés legalább havi 3 könyv, de ez a szám az év bizonyos szakaszaiban 5-ig is elmehet. A forgalomnak egyébként van némi ciklikus jellege: nagyjából 3 forduló után cserélődnek ki a könyvek.

3. KIK AKARNAK OLVASNI?

Az alábbi táblázat mutatja a kölcsönzők megoszlását foglalkozásuk szerint, a bibliobusz 4 látogatása alkalmával:

	Villé- völgy (4 hely- ség)	Hohen- goeft, Rangen, Zeinheim	Mutzig	Rosheim	
Kölcsönzők összesen	73	90	642	280	
ebből					
a) tanulók	26	18	87	79	
b) felnőttek	47	72	555	201	
A felnőttek közül:					
f é r f i	munka- vagy foglalkozás nélküli	1	0	1	2
	üzemi munkás	0	9	45	66
	tisztviselő	0	0	29	18
	polgári alkalmazott a kato- naságnál	0	0	36	0
	hivatásos katona, csendőr	0	0	40	2
	sorkatona	0	0	144	0
	mezőőr, levélhordó	1	1	1	1
nő	háztartásbeli	19	12	81	37
	munkás vagy tisztviselő	9	9	106	37
f é r f i é s nő	pedagógus	3	6	14	15
	kereskedő	1	4	19	5
	földműves	0	29	2	6
	pap, apáca	0	1	1	1
	nyugdíjas	10	1	9	7
	rokkant	3	0	14	4

Mivel a megyei statisztikai hivatal nem tudta idejében közölni a lakosság nemek és foglalkozási csoportok szerinti megoszlását, nem lehetett kiszámítani a kölcsönzőknek a lakosság megfelelő kategóriáihoz viszonyított arányát. Annyit mégis meg lehetett állapítani, hogy az iparosított községekben a dolgozó nőolvasók aránya a háztartásbeli nőolvasókéhoz hasonló, sőt itt-ott felül is mulja ezt az arányt. Természetesen döntő jelentősége van a bibliobusz megjelenésének a munkahelyen. A mezőgazdaságban dolgozó nőknek ellenben, úgy látszik, kevesebb kedvük vagy idejük van az olvasásra.

Hogy az egyes foglalkozási csoportokban milyen az olvasók számaránya, azt is nehéz megállapítani a hiányzó statisztikai adatok miatt; annyi bizonyos, hogy a vegyes összetételű Mutzigben kevesebben olvasnak, mint a homogénebb, mezőgazdasági lakosságú Hohengoeftben vagy az iparosított Rosheimben. Mutzigben az olvasóknak közel 10 %-át a sorkatonák teszik ki. Rosheimben a munkások és tisztviselők szolgáltatják az összes kölcsönzők 80 %-át, Mutzigben - e kategóriához számítva a katonákat is - ez az arány 72 %-os. Az előregedő Villé-völgyi falvakban az olvasók 20 %-a nyugdíjas és munkaképtelen.

4. MIT OLVASNAK? MILYEN TÉNYEZŐK HATNAK AZ OLVASMÁNY KIVÁLASZTÁSÁRA?

Azoknak az olvasóknak, akik nem tudják pontosan megfogalmazni kívánságukat vagy nem ismerik ki magukat a szabadpolcon, továbbá azoknak, akik nem tudják, mit szeretnének olvasni, a könyvtárosnő segít addig, míg egyedül is ki tudják választani olvasmányukat.

A 2. ábra a kölcsönzött könyvek műfaji megoszlását is szemlélteti. Az adatok értelmében az első helyen a regény áll, rögtön utána a detektívregény következik, majd jóval emögött a történeti regény. Jelentős az érdeklődés a történelem iránt is, bár itt nehéz megállapítani, hogy a közönség egy része meg tudja-e különböztetni a történelmi könyvet a regényes történeti elbeszéléstől, történeti regénytől. Ebben a kategóriában különösen a háborus (világháborukról, gyarmati háborukról szóló) könyvek iránt nagy az érdeklődés. Általában a kötött történetnek a zsurnalizmushoz, politikához közel álló formája érdekli a közönséget. Ugyancsak nagy az érdeklődés a történelemhez és regényhez egyaránt közel álló műfaj, az életrajz iránt. A földrajzi könyvek elsősorban az utleírások - akárcsak a detektívregények - a kalandok iránti lappangó vágyakat elégítik ki. De lehet, hogy az emberiség megismerésének igénylése is egyik tényezője ennek az érdeklődésnek. Sokak számára pedig egyszerűen a saját szűkös körülményeik közül való menekülés vágyát elégítik ki az ilyen könyvek.

A filozófia, vallás, társadalomtudomány irodalma nem sok olvasót vonz, néhány "beavatott" keresi csak. Jelentős viszont az érdeklődés a technika, sőt a természettudományok iránt is. Itt persze az adatok részletesebb elemzésére volna szükség, mert a szakcsoportban barkácsolási és szakácskönyvek is vannak. De a könyvkártyák alapján az a könyvtáros benyomása, hogy sokan keresik a munkájuk tökéletesítését elősegítő műszaki könyveket. A több éves kölcsönzési adatokból úgy látszik, hogy az újonnan beiratkozottak a regényvel, detektívregénnyel kezdik, s lassacskán fedezik csak fel az ismeretterjesztő műveket. Mutzigben a detektívregények fogyasztásának aránya ész-

revehetően csökkenő tendenciát mutat. Ami a helység jellegét illeti - a városias Mutzigben és az iparosodó Rosheimben kb. egyenlő arányban olvassák a regényeket és detektívregényeket. A mutzigi laktanyákban sem olvasnak több detektívregényt, mint civil környezetben. A történeti könyvek, háborus könyvek aránya is kb. egyenlő a két helységben. A természettudományi és műszaki könyvek iránt viszont Mutzigben csekély, Rosheimben jelentős az érdeklődés; a mutzigi kaszárnyák sorköteles lakói ezek szerint átmenetileg nem gondolnak a polgári foglalkozásukban való előhaladásra.

A falusias jellegű helységeken is (Hohengoeft-csoport, Villé-völgyi falvak) körülbelül egyenlő arányban olvasnak regényt és detektívregényt. Csekély az érdeklődés a klasszikus regények iránt; ezek témája többnyire igen távol áll a lakosok mindennapi életétől, vagy talán nem tanították meg őket a könyvek szeretetére. Hohengoeftben jelentékeny az érdeklődés a műszaki könyvek (beleértve a mezőgazdasági szakirodalmat) és az utleírások iránt. Az izolált, elöregedő helyi falvak lakóit viszont nem igen érdeklik a műszaki és földrajzi könyvek, annál inkább a háborus történetek, tehát az a kor, amelynek maguk is hősei vagy tanúi voltak.

Bas-Rhin megye kísérlete mutatja, hogy az olvasási igény nem halt ki a francia lakosságban. Kis propagandával nagy sikereket értek el, mert a szabadpolcos kölcsönzésű bibliobusz megjelenése felszínre hozta a lappangó igényeket. Hasonló tapasztalatokról számolnak be mindazok a megyék és városok, amelyek már bevezették bibliobuszaikon a szabadpolcos kölcsönzést. Nemcsak az olvasók és kölcsönzések száma növekszik; változatosabbá válik a foglalkozás szerinti rétegződés és olvasási igény is.

A megye eredményeit igen nehéz az országos eredményekkel összehasonlítani, mivel nem készült még összefoglaló tanulmány e témáról, amellet a szabadpolcos bibliobusszal kapcsolatos tapasztalatok tulságosan kis multra tekinthetnek még vissza. A további vizsgálatok remélhetőleg lehetővé teszik majd az eredmények összehasonlítását regionális és országos szinten.

Más vizsgálatok pontos, de csak egy-egy korosztályra, társadalmi-foglalkozási kategóriára, megyére, vállalatra vonatkozó adataival való egybevetésből annyit kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy Bas-Rhin megye az élen áll olvasónkénti havi 3,5-5, évi 35-50 kötetes kölcsönzési átlagával. A jó eredményben annak is része van, hogy a bibliobusz elmegy a munkahelyre. (Magukból a vállalati könyvtárakból viszont - nem egészen friss adatok szerint - egy-egy dolgozó évente átlag mindössze évi 2-3 könyvet kölcsönöz.)

Bas-Rhin megye eredményei annál biztatóbbak, mert a körülmények (a települések szétszórtsága, a lakosság vándorlása, a kulturális lehetőség) egyáltalán nem kedveznek a kísérleti munkának.